

JUSSIIVI KASUTUSEST EESTI VANEMAS KIRJAKEELES¹

PILLE PENJAM

Annotatsioon. Artiklis on analüüsitud jussiivi funktsioone 17. sajandi eestikeelsetes katekismustes ning esitatud tähelepanekuid jussiivi kasutuse edasise muutumise kohta hilisemate sajandite katekismusetõlgete põhjal. Osutub, et 17. sajandil on jussiivi eesti kirjakeeles tarvitatud kõigis tänapäevastes funktsioonides, seega ei peegelda kirjakeele andmed olulisi funktsionaalseid muutusi jussiivi kasutamisel eesti keeles tervikuna. Küll aga võib täheldada jussiivi kasutusala muutumist kirjakeele raames – varasemates tekstides esineb kohati saksamõjulist jussiivi ületaotlust, millest on sajandite jooksul järk-järgult loobutud.

Võtmesõnad: morfoloogia, kõneviisid, jussiiv, optatiiv, evidentsiaal, kirjakeele ajalugu

1. Sissejuhatus

Eesti kirjakeele grammatikas (EKG I: 83; EKG II: 37) jussiivi ehk möönva kõneviisi mõistega hõlmatud *gu-/ku*-tunnuselisel verbivormil on eesti keeles palju funktsioone ja paradigmaatiliselt erinevaid kasutusi – sama vorm võib eri kontekstides seostuda kõigi isikutega ning kanda mitmesuguseid pragmaatilisi tähendusi (vrd *Mingu sul hästi! Peeter mingu kohe minema! Peeter ütles, et mingu ma kohe minema; Mingu ta kas või ise kohale, ega see asja ei muuda*). Vormi funktsionaalse põhiolemuse ning selle kategooriaalse kuuluvuse kohta on uurijad viimastel aastakümnetel esitanud hulga erinevaid arvamusi ja hüpoteese. Mati Erelt (2002) on andnud põhjaliku ülevaate *gu-/ku*-tunnuseliste vormide käsitlesest eesti keele kirjeldustes, seetõttu piirdun siin vaid põgusa viitamisega viimaste aastakümnete olulisematele seisukohavõttudele.

Ehkki *gu-/ku*-tunnuselise täisparadigma näiteid oli esitatud juba 17. sajandil ning seda olid 19. sajandil optatiiviparadigmana kirjeldanud nii

¹ Tänan nõuannete ja kommentaaride eest dots Külli Habichtit, prof Mati Ereltit, prof Karl Pajusalu ja Marju Lepajõed.

Karl August Hermann kui ka Mihkel Veske (Erelt 2002: 110), piirdusid 20. sajandi esimese poole eesti keele grammatikad üksnes 3. isiku vormi esitamiseга imperatiivi paradigmas.² 1960. aastate teisel poolel juhtis täisparadigma olemasolule tähelepanu Mati Hint (1969: 335), pidades vormi seostumist 1. ja 2. pöördega uuema keelekasutuse tendentsiks; esimese põhjaliku tänapäevase analüüsi pakkus 1970. aastate alguses Huno Rätsep (1971), kelle käsitluses tõuseb esile *gu-/ku*-vormi taotluslik funktsioon. H. Rätsep lahutab kõneviisikategooriast teatelaadi, mis viitab informatsiooniallikale (tänapäevases terminoloogias evidentsiaalsus), ning *gu-/ku*-vormi kasutused jagunevad selle käsitluse alusel kahte rühma: 3. pöördega seoses on võimalik otsese teatelaadi imperatiiv (korralduse allikas on kõneleja, taotlus on suunatud kõnesituatsioonivälisele isikule, nt *Jüri mingu koju!*), kaudse teatelaadi imperatiiv seostub aga kõigi pöõrettega, moodustades tervikliku *gu-/ku*-tunnuselise paradigma (teate allikas ei ole kõneleja, teade võib olenevalt pöõrdest olla suunatud ükskõik millisele kõnesituatsioonivälisele või selles osalevale isikule, nt *Mina mingu koju*, *Sina mingu koju*, *Tema mingu koju*).

Terminipaar *jussiiv* ehk *möönev kõneviis*, mille üks liige viitab vahendatud taotluslikkusele ja teine kontsessiivsusele, pärineb Tiit-Rein Viitsolt (1976: 157–158), kes esitab verbivormistikus kõik *gu-/ku*-tunnuselised vormid jussiivi paradigmas ilma kõneviisi funktsioone lähemalt kirjeldamata. Samad terminid võttis üle ka EKG (I; II), mille järgi on jussiivi primaarne funktsioon väljendada vahendatavat käsku, kusjuures vahendatus hõlmab ka kõnelejalt kõne-situatsiooni-välisele isikule suunatud käsud, jättes seega imperatiivi paradigma kolmeliikmeliseks (ainsuse ja mitmuse 2. ning mitmuse 1. pöõre). Jussiivi sekundaarsete funktsioonidena mainitakse otseste käskude, parastava või süüdistava suhtumise väljendamist ning kontsessiivset tähendust (EKG I: 83), lisaks on soovlausetes käsitluses mainitud võimalust väljendada soove ka käsklausetes abil, nt *Kadugu kõik mured! Olgu lõpp ülekohtul! Elagu vabariik!* (EKG II: 178).

Teistsuguse lähenemise esitab M. Erelt (2002), kelle järgi ei saa varasemas kirjanduses vahendatud käske edasiandvatena käsitletud vorme pidada tegelikult taotluslikuks, vaid need väljendavad primaarselt üksnes soovi või deontilise vajalikkuse tähendust, mistõttu sellised vormid

² Erinevalt eesti keelest ei ole soome keeles jussiivi täisparadigmat kujunenud, jussiivi kasutatakse seal üksnes seoses 3. pöõrdega, lisaks on olemas passiivivorm (ISK 2004: 1576).

ei kuulu imperatiivi paradigmasse. Evidentsiaalsus (viide käsu allikale) on üksnes deontilise modaalsusega osal kasutusjuhtudel kaasnev lisatähendus, mitte kõneviisi defineeriv tunnus. Diakrooniliselt on M. Erelt primaarseks pidanud siiski 3. isiku imperatiivi, mille kasutus on laienenud muudesse pööretesse (sama väidavad nt Metslang, Pajusalu 2002: 162), evidentsiaalne funktsioon on tõenäoliselt arenenud deontilismodaalse tähenduse baasil.

Hiljuti on aga Mati Erelt ja Helle Metslang (2004) jõudnud eesti imperatiivi paradigma diakroonilisi muutusi analüüsides uudsete järeldusteni, näidates imperatiivi paradigmas toimunud muude funktsionaalsete muutuste hulgas ka seda, et *gu-/ku*-vormide algupära võib ollagi optatiivse, soovtähenduse väljendamine. Hiljem on optatiivi paradigmast pragmaatiliste muutuste tulemusel sündinud evidentsiaalse imperatiivi paradigma ning optatiivi 3. pöörde baasil on kujunenud 3. isiku imperatiiv ja *gu-/ku*-vormi kontsessiivne tähendus. *gu-ku*-tunnuseliste vormide võimalikule ajaloolisele seotusele optatiiviga on osutatud varemgi (Leskinen 1970: 15; Laanest 1975: 154), kuid sedavõrd põhjalikku käsitlust vormi funktsioonide kujunemise ja omavaheliste seoste kohta varem esitatud ei ole.

Uute hüpoteeside valguses tuleks selgitada, kui palju ja millistes funktsioonides on *gu-/ku*-vormi tarvitatud vanas kirjakeeles ning kas vana kirjakeele kõneviisikasutuse uurimine võiks aidata kaasa vormi funktsioonide arengu kirjeldamisel ja erinevate kujunemishüpoteeside kontrollimisel. Siinses artiklis olengi võtnud sihiks kirjeldada vana kirjakeele *gu-/ku*-vormide kasutust esialgu suhteliselt väikese lähteandmestiku põhjal. Eesmärk on anda ühelt poolt esmane ülevaade *gu-/ku*-vormide esinemusest 17. sajandi tekstides, jälgida nende vormide kasutuse dünaamikat ajas ning teisalt selgitada vanade tekstide analüüsimisel tekkivaid probleeme ja võimalusi, et otsustada, kas, millises suunas ja milliste vahenditega oleks mõttekas uurimist jätkata.

Et välistada ühe isiku idiolekti liigset mõju uurimistulemustele, peaks analüüsitava materjali kindlasti kaasama mitme autori teoseid. Samas sõltub kõneviisikasutus nähtavasti suurel määral teksti sisust – millised pragmaatilised funktsioonid väljendamist vajavad –, seetõttu oleks hea kõrvutada sama teksti tõlkeid eri autorite sulest. Võrdlusmaterjaliks on artikli teises jaotises valitud Joachim Rossihniuse ja Heinrich Stahli kirikukäsiraamatute sisult ühtelangevad osad, s.o enamik katekismusest, evangeeliumidest ja epistlitest (Rossihnius 1632; Stahl 1632; Stahl

1638).³ Kuna varasemad uurijad on väitnud, nagu oleks J. Rossihniuse tekst suure osas H. Stahli tekstiga üksüheses vastavuses, erinedes sellest põhiliselt vaid lõunaeesilise sõnavara poolest (nt Kask 1970: 60; Masing 1964), võib tekkida küsimus niisuguse valiku mõttekuse kohta. Uuemad uurimused (nt Habicht 2003) on siiski näidanud, et tekstide kokkulangevus ei ole ositi kuigi suur ning on tõenäoliselt seletatav juba 17. sajandi esimeseks pooleks väljakujunenud eestikeelsete vaimulike tekstide tõlkimise tavadega. Ühtlasi võimaldab ka sinne käsitus teha järeldusi J. Rossihniuse ja H. Stahli tekstide sarnasuste ja erinevuste kohta. Artikli kolmandas jaotises on analüüsitud jussiivi kasutuse muutumist eesti kirjakeeles 17.–20. sajandi katekismusetõlgete põhjal. Esialgne käsitus on vormilähtene (vaadeldud on *gu-/ku*-tunnuselisi verbivorme ning kirjeldatud nende funktsioone), seetõttu on lihtsuse huvides edaspidi kõiki selliseid vorme nimetatud jussiivivormideks, ehkki nõustun põhimõtteliselt M. Ereli ja H. Metslangi seisukohaga osa *gu-/ku*-vormide imperatiivi paradigmasse kuulumise kohta. Väljendusliku ökonoomsuse huvides tarvitan ka terminit *imperatiiv* üksnes ainsuse 2. ning mitmuse 1. ja 2. pöörde mitteevidentsiaalsele imperatiivile viitavana.

2. Jussiiiv Heinrich Stahli ja Joachim Rossihniuse kirikukäsiraamatutes

H. Stahli ja J. Rossihniuse kirikukäsiraamatute sisult kokkulangevates osades leidub 168 lauset, milles vähemalt üks autoritest on kasutanud jussiivi. J. Rossihniusel esineb jussiivivorm 151 korral, H. Stahliil 90 korral; lauseid, milles mõlemad autorid korraga jussiivi kasutavad, on 73. Jussiivi funktsiooni täpne fikseerimine osutub paljudel juhtudel keeruliseks ning analüüs sõltub paratamatult ka artikli autori subjektiivselt keeletajust ja tekstitõlgendusest. Materjali on interpreteeritud eelkõige pragmaatilist aspekti silmas pidades – probleemsetel juhtudel on funktsiooni määramisel lause grammatilisest vormistusest otsustavama kri-

³ Teksti sisuline ühtlangevus on kindlaks tehtud J. Rossihniuse ja H. Stahli käsiraamatuid lause-lauseri võrreldes. Saksakeelse paralleeltekstiga varustatud katekismuste puhul tähendab kahe lause sisuline ühtlangevus, et vastavad laused on originaalkeeles samased või väga lähedased (esineb üksikuid ortograafilisi lahknevusi ning väga vähe-seid sõnavaralisi erinevusi). Evangeeliumid ja epistlid on originaalkeelse paralleeltekstiga varustatud üksnes H. Stahliil, J. Rossihniuse kasutatud lähteteksti kohta täpsemad andmed puuduvad. Seetõttu olen evangeeliume ja epistleid võrreldes pidanud ühtlangevaks piibli samade kirjakohtade tõlkeid eesti keelde.

teeriumina arvestatud lause oletatavat lõplikku interpretatsiooni autori ja vastuvõtja tõlgenduses. Ehkki tulemuste objektiivsust vähendab ka asjaolu, et võrdlusmaterjali on suhteliselt vähe, võib loota, et järgnev ülevaade annab vähemasti visandliku pildi jussiivi funktsioonidest 17. sajandi esimese poole kirjakeeles.

Osutub, et jussiivi on vanas kirjakeeles kasutatud kõigis tänapäeva grammatikates kirjeldatud funktsioonides: selle abil on edasi antud soove, mitteevidentsiaalseid ja evidentsiaalseid taotlusi ning möönva sisuga väiteid. Lisaks leidub ka tänapäeva keelest erinevaid tarvitusi otstarbe-lausetes ning mõned juhuslikud, ilmselt tollasest tõlketraditsioonist mõjutatud kasutusjuhud. Kokkuvõtliku ülevaate jussiivi kasutussagedusest eri funktsioonides esitab tabel 1.

Tabel 1. Jussiivi kasutus eri funktsioonides J. Rossihniusel ja H. Stahlil

	Soov	Taotlus (ME)	Taotlus (E)	Möön-dus	Ots-tarve	Juhuslik	Kokku
Rosshinius	52	50	1	8	36	4	151
Stahl	41	35	1	1	10	2	90
Ühiseid	41	21	–	1	8	2	73
Kokku	52	64	2	8	38	4	168

E – evidentsiaalne; ME – mitteevidentsiaalne

Ilmneb, et J. Rossihnius on jussiivi kõigis funktsioonides kasutanud sagedamini kui H. Stahl. Tähelepanu äratav asjaolu, et kuigi kumbki autor on jussiivi abil enim edastanud soovi tähendust, on kahe autori tekstides kokku erinevaid taotluslike lauseid soovlausetest kaheteistkümne võrra rohkem – seega on J. Rossihnius ja H. Stahl soovlausetes jussiivi abil markeerimises märksa üksmeelsemad kui vahendatud taotluslikkuse edasiandmisel. Kuna siinne analüüs lähtub vormist, mitte funktsioonist, siis puuduvad praegu andmed, kui suur on kummalgi autoril jussiivi osakaal näiteks kõigi mööndust või evidentsiaalseid käske väljendavate keelevahendite seas, ning sedagi, milliseid vahendeid peale jussiivi üldse ühe või teise funktsiooni väljendamiseks on tarvitatud. Osa alternatiivsetest väljendusvõimalustest ilmneb siiski nende lausepaaride võrdlevas analüüsis, kus üks autoritest on kasutanud jussiivi, teine aga andnud sama tähendust edasi mõnel muul viisil.

2.1. Jussiiv soovi väljendajana

Soovi ja käsu tähendus on omavahel tihedalt seotud, eristavaks tunnuseks on taotluslikes väljendustes sisalduv direktiivsus. Eriti lähedased on omavahel soovlaused ning 3. isikule suunatud taotluslikud laused, mille ainsaks eristavaks teguriks on asjaolu, et soovlause korral jääb kuulajale passiivne roll võtta teadmiseks, mida kõneleja sooviks 3. isikut tegevat, kuid käsu tähenduse korral muutub kuulaja kõneleja taotluse vahendajaks 3. isikule. Selline tähenduslik seos on tõenäoliselt eesti keele jussiivi puhul teinud võimalikuks 3. isikule suunatud taotluslikkuse tähenduse arenemise optatiivse tähenduse baasil (Erelt, Metslang 2004: 170). Paljud lingvistid ongi nii 1. kui 3. isikule suunatud direktiive kirjeldanud optatiivi vormidena (vt Bybee 1984: 171).

Soovide ja käskude eristamine tegelikus kasutuses osutuski materjali analüüsi kõige problemaatilisemaks lõiguks. Ehkki nii J. Rossihniuse kui H. Stahli tekstis on jussiivi abil kõige enam väljendatud just soove, pole tegelikult võimalik esile tuua ühtegi soovlauset, mille tähendusest ei oleks vähemasti pragmaatikatasandil võimalik järeldada taotluslikkuse elemente.

Peaaegu täiesti ühemõtteliselt soovideks analüüsitavaid lauseid on vaadeldud materjali hulgas kakskümmend üks, nende puhul on nii J. Rossihnius kui H. Stahl kasutanud jussiivi (muidugi võib tekstis leida muidki, näiteks konditsionaali või leksikaalsete vahendite abil väljendatud soove, ent kui üks autoritest on kasutanud jussiivi, on seda samas lauses teinud ka teine autor), nt

*Se rawo sest Issandast **olckut** igges sinnu kahn* (Rossihnius 1632: 47);
*Jummala rahwo **olckut** sünno jures* (Stahl 1632: 42).

Kui soovijaks on Jumal, võiks osa soovlauseid pidada selles mõttes taotluslikuks, et soovist järeldub otseselt selle soovi täitumine, nt

*Erranehtut **olckut** se Nurm sinnu perrast* (Rossihnius 1632: 41);
*Sihs **olckut** se põld süño perrast Erraneetut* (Stahl 1632: 34).

Samas ei eksisteeri neis lausetes konkreetset isikut või isikute gruppi, kellele taotlus suunatud oleks (äärmisel juhul võiks ehk väita, et taotlus on suunatud taotlejale – Jumalale – endale), seetõttu olen need näited (kokku kuusteist) analüüsinud siiski soovideks. Selliste lausete hulgas on kaheksa niisugust, milles J. Rossihnius on tarvitanud jussiivi, H. Stahlil on aga samas lauses kasutusel mõni muu väljendusvahend, nt

Wötket se Pöha Waimo / kelle teije need Pattut andis annate / neil olkut nemmat andis annetut (Rossihnius 1632: 22);
Wotket se pöha Waimo / kennel teije nedt Pattud andix annate / neil ommat nemmat andix andtut (Stahl 1632: 6).

Kui H. Stahl kasutab jussiivi, esineb sama vorm ka J. Rossihniuse teksti vastavas lauses.

Soovidena on tõlgendatavad ka kaks sihitislauset, mille alistava pealause verb väljendab tahet. Nendes lausetes kasutaks tänapäeva eestlane ilmselt konditsionaali, J. Rossihnius on aga tarvitanud jussiivi. H. Stahlil tekstis vastab J. Rossihniuse jussiivivormidele indikatiiv, nt

Kui minna taha / et temma jäku / senni kui minna tulle / mea hohlit sinna seperrast? (Rossihnius 1632: 79);
Kus minna tahan / eth tem~a jehp / mea holit sinna seperrast? (Stahl 1638: 162).

Lisaks võib soovlausete hulka kuuluvaks pidada ka palvetekstide kindlakujulisi algus- ja lõpuvormeid (kolmteist näidet, mis kõik on nii H. Stahlil kui J. Rossihniusel vormistatud jussiivi abil), nt

Tulckut sinnu Rickus (Rossihnius 1632: 14);
Tulckut meile sünnno Rickus (Stahl 1632: 17).

Ehkki soovi väljendamisel võiks jussiiv seostuda ükskõik millise pöördega, leidub J. Rossihniusel ja H. Stahlil näiteid üksnes sellistest soovlausetest, kus jussiiv seostub 3. pöördega.

2.2. Jussiiv mittevidentsiaalsetes taotluslikes lausetes

Sellesse rühma on koondatud kõik jussiivi kasutused taotluslikes lausetes, kus puudub viide käsu allika kaudsusele. Niisuguseid lauseid on kahel autoril kokku kõige enam, kuid rühm ei ole homogeenne, paljudel juhtudel on J. Rossihnius ja H. Stahl kasutanud sama lause tõlkimisel erinevaid väljendusvahendeid.

Ootuspärane oleks arvata, et mittevidentsiaalsete taotluslike lausete hulgas domineerivad direktiivid ja palved, kus taotlus on suunatud kõnelejalalt kõnesituatsioonivälisele isikule, kuulaja aga toimib taotluse vahendajana. Tegelikult on niisuguseid lauseid siiski vähe. Mõlemale autorile ühiseid jussiivikasutusi on sellises funktsioonis kokku kolm, nt

sinnu põha Engel olckut miñu kahn (Rossihnius 1632: 30);
sünno põhat Englit olckut münno jures (Stahl 1632: 28).

Mõnes kõrvallauses, milles taotlus on suunatud mitmuse 1. isikult kõne-situatsioonivälisele isikule ning mis tänapäeva keeles vormistataks kõi-ge tõenäolisemalt konditsionaali abil, on J. Rossihnius tarvitanud jussiivi (seegi poleks tänapäeva keeles ehk päris võimatu), H. Stahl on selle aga asendanud infiniittarindiga, mille peasõnaks on tulevikku väljendanud *tahtma*-abiverb konditsionaali vormis, nt

*Meije palleme sesinatze palwe sissen / kui üttel hawal / et meit se Issa Taiwa sissen kihkesuggutzest kurjast Ihust ninck sest Hengest / hähst ninck auwust **errapästkut*** (Rossihnius 1632: 16);
*Meije pallume sesinnase palwe sees öhel Hopil / eth se Taiwane Jssa meid keickest kurjast / ihust ninck Hingest / wiljast ninck auwust **Tahax errapehstma*** (Stahl 1632: 21).

Teatud juhtudel on jussiivi võimalik kasutada ka siis, kui taotluse allikas on kõneleja ning selle adressaat osaleb kõnesituatsioonis kuulajana. Nii on keeleomane tarvitada jussiivi näiteks juhul, kui käsk on suunatud osale kuulajate rühmast (EKG II: 37). Seesugune kasutus ongi J. Rossihniuse ja H. Stahli tekstides mitteevidentsiaalsete taotluslike lausete puhul sagedasim (mõlemale autorile ühiseid näiteid kolmteist), nt

*Annab kenckit / sihs **andkut** temma heldelikult* (Rossihnius 1632: 86);
*Annap kengkit / sihs **andko** temma helde süddame kahs* (Stahl 1638: 24).

Formaalselt seostub käsk siin küll 3. isiku pronoomenist alusega, kuid pragmaatiliselt on tegemist otsese taotlusega, mis on suunatud osale kuulajatest (neile, „kes annavad“). Osal juhtudel on J. Rossihniuse ja H. Stahli kõneviisikasutus sellistes rühma liikme(te)le suunatud käskudes siiski erinev: tüüpilisimalt kasutab Rossihnius jussiivi asemel *ge-ke-lõ*-pulist vormi, H. Stahl aga indikatiivi, või on üks autoritest sõnastanud lause hoopis muul viisil.

Kõnelejalt kuulajale suunatud käsu edastamiseks võib jussiivi kasutada ka siis, kui tegevussubjekt ei ole lauses vormistatud grammatilise subjektina (EKG I: 83), niisuguse kasutuse kohta leidus valimis viis näidet, nt

*Ninck se Issand Iesus laus omma Iüngride wasto: Teye söa **erraheititakut hendas mitte** / ussute teye Iummala sisse / sihs ussute*

teye kahn minnu sisse (Rossihnius 1632: 164);
IESus pajatas omma Iüingride wasto: Teije südda erra heitko mitte /
ussute teije Iummala sisse / sihs ussuket kahs münno sisse (Stahl 1638:
179).

Lisaks on J. Rossihnius kuueteistkümmel juhul kasutanud keeldkõnes jussiivi imperatiivi funktsioonis, tänapäeva kirjakeeles oleks niisugune kasutus mõeldamatu, nt

Errapeljakut hendas mitte / Maria / sinna ollet armu Iummala man
löidnut (Rossihnius 1632: 162);

vrđ

Erra karta hend mitte Maria / sinna ollet armo Ium~ala jures löidnut
(Stahl 1638: 177).

Tõenäoliselt on niisuguste kasutuste puhul tegemist J. Rossihniuse enese üldistusega, millele rahvakeeles eeskju ei leidunud.

2.3. Jussiiv evidentsiaalsetes taotluslikes lausetes

Võimalus viidata käsu allika vahendatusele verbi muutevormi abil on maailma keeltes harv (Bybee 1984: 167), esinedes vaid üksikjuhtudel seoses refereeriva evidentsiaalsusega⁴ (Aikhenvald 2000: 63; Aikhenvald 2003: 17). Võib-olla just seetõttu on jussiivi evidentsiaalne funktsioon äratanud keeleuurijate tähelepanu ning saanud varasemates käsitlustes väga olulise staatuse. Viimastel aastatel on siiski korduvalt avaldatud arvamust, et evidentsiaalsus on sekundaarne, teatud kontekstides pragmaatilise ilminguna esilekerkinud lisatähendus, mida ei saa pidada jussiivile olemuslikuks karakteristikuks (Erelt 2002; Erelt, Metslang 2004).⁵ (Jussiivi funktsioonide käsitluste kohta eesti keeleteaduslikus kirjanduses vt lähemalt jaotisest 1.)

J. Rossihniusel ja H. Stahlil esineb kummalgi evidentsiaalne käsk vaid ühel juhul, mõlemal kõrvallauses, kus tänapäeva keeles tingiks pealause saateverb sama funktsiooni edasiandmiseks pigem konditsionaali, nt

⁴ Evidentsiaalsustüüpidega seotud eestikeelse terminoloogia on esitanud nt H. Metslang ja Karl Pajusalu (2002: 161).

⁵ Balti ja Balkani areaali keelte evidentsiaalsete süsteemide taustal on jussiivi kui vahendatud käsu edasiandmise vahendit kirjeldanud Petar Kehayov (2002; 2003), võrdluses leedu keelega aga Birute Klaas (2002).

*Ninck se kiwsaja asti temma mannu, ninck laus: Ollet sinna Iummala poick / sihs lausu / et needsinatzet kiwit leiwas **sahkut** (Rossihnius 1632: 97);*

*Ninck se kiusaja astis tem-a jure / ninck laus / Ollet sinna Iummala poick / sihs pajata / eth needt sinnaset kiwwit leibax **sahwat** (Stahl 1638: 47);*

*Palluket agkas / eth ep teije pegkeneminne **sündko** talwel echk põhal pehwal (Stahl 1638: 146);*

*Palwelket enge / et teye paggenemine ei mitte **sündke** se talwe sissen / ächk sel põha peiwal (Rossihnius 1632: 150).*

Võib oletada, et viimase näite puhul on ka J. Rossihnius soovinud kasutada jussiivi, mis tema kasutuses on siin *ke*-lõpuline (võimalik on ehk ka trükiviga), jäädes seetõttu vaadeldud jussiivivormide loendist välja.

Mõlema näite puhul on taotlus suunatud 3. isikule, ning kuna ka kõnelejalt 3. isikule suunatud käske vormistatakse sama jussiivivormi abil, siis ei ole selge, et jussiivi kasutus oleks nendes näidetes tingitud üksnes teate allika vahendatusest. Niisiis, ehkki vaadeldud materjalis esinevad mõned jussiivi kasutused evidentsiaalsetes taotluslikes lausetes, ei anna see siiski kindlat alust väita, et jussiivi funktsioon väljendada käsu allika kaudsust oleks 17. sajandi esimese poole kirjakeeles juba välja kujunenud.

2.4. Jussiiv möönduse väljendusvahendina

Möönduse ja optatiivi edasiandmine samade vahenditega ei ole maailma keeltes haruldane (Bybee, Perkins, Pagliuca 1995: 226–227), oletatavasti ongi jussiivi kontsessiivne tähendus kujunenud optatiivsete kasutuste baasil (Erelt, Metslang 2004: 172).

Jussiivi möönev tarvitus J. Rossihniusel ja H. Stahlil ei suuda ilmselt pakkuda uut informatsiooni funktsiooni ajaloolise kujunemise kohta. J. Rossihniusel esineb kaks jussiivse möönduse näidet ning H. Stahlil üks näide (teisel juhul on H. Stahl möönduse väljendamist vältinud). Kasutus sarnaneb täielikult tänapäevasega, tegemist on *olenemata*-tüüpi mööndlausetega (vt EKG II: 309), mis baseeruvad *olema*-verbi jussiivivormil, nt

*Küssi sinnule ützt tächt sest Issandast sinnu Iummalast / se **olckut** allan se pörcko sissen / ächk üllewen sähl körgen (Rossihnius 1632: 161);*

Ninck se Issand rehckis tahs Ahasse kahs / ninck laus. Küssi hennessel

*öhe techte sest Issandast ommast Iummalast / olcko ald pörgkus /
echk üllewel taiwas (Stahl 1638: 176).*

Lisaks võib tinglikult mööndkasutuste hulka arvata ka J. Rossihniuse idiolekti kuuluvad väljendid (kuus näidet), kus pealause sündmuse mitetoimumist kõrvallause sündmuse toimumata jäämisel on antud edasi *olema*-verbi jussiivi jaatavale vormile toetuva konstruktsiooni abil, nt

*Töttelikult / töttelikult / minna üttele sinnule / se olckut sihs / et kenckit
wastsest süündinut sahb / ei woi temma sedda Iumala rickust mitte
netta (Rossihnius 1632: 119);*

*Töhst / töhst / minna ütlen sünnul / kus ep keküt uhest süünditüt sahp /
woip temma Iummala rickusse mitte negkema (Stahl 1638: 89).*

Sellised konstruktsioonid on ilmselt saadud saksakeelset originaali sõna-
sõnalt eestindades, vrd

*Warlich / Warlich / Ich sage dir / Es sey denn / das jemand von neuen
geboren werde / kan er das Reich Gottes nicht sehen (Stahl 1638: 89).*

Huvitav on see, et kuigi J. Rossihnius ja H. Stahl on nende lausete tõlki-
misel selgelt kasutanud sama saksakeelset lähteteksti (see saab ilmseks
just H. Stahli kirikuraamatus esitatud saksakeelse paralleelteksti võrdle-
misel J. Rossihniuse tõlkega eesti keelde, kuna J. Rossihniuse evangee-
liumide ja epistlite tõlge ei ole paraku saksakeelse originaaliga varusta-
tud), on H. Stahl sama sisu väljendanud märksa eesti keele parasema
tarindiga. Küsimus, kas H. Stahl kasutas vastavate lõikude tõlkimisel
mõnd varasemat eestindust (mis võis pealegi lähtuda teistsugusest origi-
naaltekstist), jääb esialgu lahtiseks.

2.5. Jussiiv otstarbelausetes

Tänapäeva eesti keeles vormistatakse otstarbelaused konditsionaali abil,
kuid vanas kirjakeeles esineb konditsionaal selles positsioonis harva.
Tõenäoliselt on probleemiks olnud saksakeelsetes otsetarbelausetes esi-
nenud konjunktiiv preesensivormile sobiva eesti vaste leidmine, mistõt-
tu otstarbelausete vormistus vanas kirjakeeles on üpris mitmepalgeline:
läbiseegi on tarvitatud jussiivi, indikatiivi, modaalverbidele toetuvaid
konstruktsioone, harvem konditsionaali. J. Rossihnius eelistab otstarvet
väljendada jussiivi, H. Stahl aga indikatiivi abil (kumbki lahendus ei oleks
tänapäeva kirjakeeles mõeldav), nt

*Siña peat om̃a Issa ninck omma Em̃a auwustama / et sinnu kessi hästi
keuko / ninck sinna kauwa ellako mah pähl (Rossihnius 1632: 7);
Sinna peat omma Jssa / ninck emma auwustama / eth sinnul hehste
keip / ninck sinna kouwe ellat mah pehl (Stahl 1632: 2);*

vrđ

*Du solt deinen Vater vnd Mutter Ehren / das diers wol gehe / vnd du
lange lebest auff Erden (Stahl 1632: 2).*

Osundatud näide J. Rossihniuse katekismusest esindab ühtlasi jussiivi ainsat seostumist 2. isiku pronoomenist alusega J. Rossihniuse ja H. Stahli tekstides.

Otstarbelauseste tõlkimine jussiivi abil on olnud vanas kirjakeeles ilmselt siiski tavapärase praktika, mitte ainult J. Rossihniuse idiolekti kuuluv nähtus, kuna ka H. Stahl on kümnel juhul vormistanud otstarbelause jussiivse verbivormi abil, kusjuures leidub ka kaks niisugust näidet, milles H. Stahl on tarvitanud jussiivi, J. Rossihnius aga indikatiivi.

2.6. Juhuslikud kasutused

Mõnel üksikjuhtumil on J. Rossihnius ja H. Stahl jussiivi kasutanud kõrvalausetes sellistes funktsioonides, mis ei ole seletatavad ühegi süsteemse malliga, lausete täpne sisu ja jussiivi toime neis on raskesti mõistetav; tänapäeval kasutatakse samas kontekstis tõenäoliselt konditsionaali. Kuna osa juhuslikke kasutusi H. Stahlil ja J. Rossihniusel ühtivad, siis võib oletada, et need esindavad mõne varasema tõlke keelepruuki, olles seotud juba väljekujunenud tõlkimistraditsiooniga, nt

*Se tähendap / et se waña Adam / meije sissen lebbi peiwaliko
Kaddomisse ninck parrandamisse peab errahuppotut sahma / ninck
kohlma kihke pattu ninck kurja him̃o kahn / ninck jelle peiwalikult
welja tullema ninck üllestoußma üt̃z waste Inimene / kumb Euckedusse
ninck puhastusse sissen Iummala ehn iggawelt ellakü (Rossihnius
1632: 19);*

*Temma tehhendap / eth se Wanna Adam / (se on meddi pattune iho)
meite sees lebbi saggeda kaddomisse ninck parrandusse peap
errahuppotut sama / ninck surrema keicke pattude / ninck kurjade
himmode kaks / ninck iggapeiw jelle üllestousma üx uhs Jnnimenne /
kumb öigkusse ninck põhastusse sees Jummalah ehs iggawest ellakut
(Stahl 1632: 24).*

3. Jussiivi funktsioonide muutused eesti kirjakeeles

Kuna J. Rossihniuse ja H. Stahli jussiivikasutuse analüüsist ilmnes, et mõlemal autoril esineb jussiiv sageli ka niisuguses kontekstis, kus see ei oleks tänapäeva keeles mõeldav, ning sellised kasutused võivad olla osalt seletatavad 17. sajandiks kujunenud kiriklike väljendite tõlketavadega, oleks huvitav jälgida, kas, millal ja kuidas on kõneviisikasutus religioosete tekstide tõlgetes tänapäevasemaks muutunud. Ühtlasi oleks hea kindlaks teha ka see, kas samade tekstide tõlgetes on mingil etapil hakatud kasutama jussiivi ka mõnes niisuguses lauses, kus varasemad autorid olid tarvitanud muid väljendusvahendeid.

Tõenäoliselt saaks tulevikus niisugust võrdlevat uurimist laiemas ulatuses teostada piibli kanooniliste osade tõlkeid analüüsides, siinses artiklis on piiratud Martin Lutheri väikese katekismuse tõlgete võrdlusega. Kuna eri perioodide katekismusetõlgete võrdlev tekstikriitiline analüüs esialgu puudub, osutus probleemiks sobiva valimi koostamine. See tõttu kõrvutasin põgusalt 17., 18. ja 19. sajandi põhjaeestilisi katekismusetõlkeid, püüdes selgitada, kui palju need üksteisest erinevad või üksteisega sarnanevad. Esialgne vaatlus osutas, et 17. sajandi jooksul on katekismust ilmselt mitme autori poolt uuesti tõlgitud, ning ehkki kõigis tõlgetes on muutumatult korduvaid tüüpväljendeid, võivad enamiku lõikude tõlked üksteisest oluliselt lahkned. Standardtekstini on jõutud 1720. aastateks, järgnenud pooleteise sajandi jooksul ja kauemgi on tõlge jäänud peaaegu muutumatuks (tehtud on üksikuid parandusi: jäetud ära artiklid *üks* ja *see*, asendatud sidesõna *ning* sidesõnaga *ja* jne, kuid kõneviisikasutus ei näi sedalaadi redigeerimisele allunud olevat). Uued suuremad erinevused tõlgetes ilmnevad alles 20. sajandi esimese poole väljaannetes. Neid esialgseid võrdlustulemusi aluseks võttes valisin lähemaks käsitlemiseks kuus katekismusetõlget eri sajanditest (Rossihnius 1632; Stahl 1632; Katechismus 1700; Katekismus 1823; Köpp 1949; Paul 1996). Peale J. Rossihniuse katekismuse on vaadeldud tõlked põhjaeestikeelsed. Loomulikult ei kattu kõik katekismused sisu poolest täielikult, eri väljaannetes on osi lisatud või ära jäetud. Järgnevas analüüsis on arvesse võetud laused, mis esinevad vähemasti kahes katekismuses, kusjuures vähemalt ühes neist katekismustest on vastavas lauses kasutatud jussiivset verbivormi.

Materjal on siiski väga väike: kokku 61 lauset, millest enamik esineb rohkem kui pooltes vaadeldud väljaannetest. Jussiivi funktsioonid neis lausetes jaotuvad järgmiselt: evidentsiaalsed taotluslikud laused puudu-

vad, mitteevidentsiaalseid taotlusi esineb viieteistkümnel korral (24,6% kõigist kasutustest), soovlausetes on jussiivi tarvitatud kahekümne kolmel juhul (37,7%), otstarbelausetes kaheksateistkümnel juhul (29,5%), mõõndlausetest leidub kolm näidet (4,9%) ning juhuslikke jussiivikasutusi on kaks (3,3%). Võrreldud lausete hulk on kahtlemata liiga väike, et selle põhjal saaks teha kaugeleulatuvaid järeldusi jussiivi funktsioonide teisenemise kohta, kuid olgu järgnevas siiski esitatud lühike ülevaade praegusel lähteandmestikul põhinevatest tähelepanekutest. Näitelauseid on toodud valimi kõigist katekismustest, milles vaadeldav lause esineb, ning järjestatud kronoloogiliselt.

3.1. Jussiiv soovlausetes

Enamiku näidete puhul on jussiivi läbivalt kasutatud kõigis tõlgetes, väljendeid iseloomustab tugev vormellikkus, nt

Tulckut sinnu Rickus (Rossihnius 1632: 14);
Tulckut meile sinno Rickus (Stahl 1632: 17);
Tulko meile sinno Rihk (Katechismus 1700: 13);
Tulgo meile sinno riik (Katekismus 1823: 10);
Sinu riik tulgu (Köpp 1949: 13);
Sinu riik tulgu (Paul 1996: 15).

Esimeste katekismustega võrreldes on 1823. aasta katekismuses lisandunud üks jussiivi näide, kuid see on põhjendatav pigem teksti leksikaalse ajakohastamisega, mitte kõneviisikasutuse teisenemisega:

Olcket suggulikut / ninck siggiket hendas / ninck teutket se Mah (Rossihnius 1632: 41–42);
Olcket wiljaleiset / ninck techket suggu / ninck teutket se mah (Stahl 1632: 35);
tehke suggu ja teid sago palju, ja täitke se Ma tais (Katekismus 1823: 89).

Kolmel juhul on kõrvallausetes, kus uuemas kirjakeeles kasutatakse konditsionaali, varasemate tekstide puhul tarvitusel jussiiv, nt

Jummala Rickus tulleb küll ilma meije palweta, hennessest essi / Enge meije palleme sesinatze palwe sissen, et se kahn meije mañu tulckut (Rossihnius 1632: 14);

*Jummala Rickus tullep küil ilma meddi palwetta / issi hendessest: Agkas meije pallume sesinnase palwe sees / eth temma kahs meite jure **tulckut*** (Stahl 1632: 17);

*Jummala Rihk tullep küil ilma meie Palweta issi ennesest / agga meie pallume sesinnase Palwe sees / et se ka meie jure **tulko*** (Katechismus 1700: 13);

*Jummala riik tulleb küil ilma meie palweta isseennesest; agga meie pallume sesinnatse palwe sees, et se ka meie jure **tulleks*** (Katechismus 1823: 10);

*Jumala riik tuleb küll iseenesest, ilma meie palweta, aga me palume selles palves, et ta ka meie juurde **tuleks*** (Köpp 1949: 13);

*Jumala riik tuleb küll iseenesest ilma meie palweta, aga me palume selles palves, et ta **tuleks** ka meie juurde* (Paul 1996: 15).⁶

Arvestades, et 1823. aasta katechismus esindab tegelikult väga pika perioodi keeletarvitust, võib väita, et jussiivi kasutus soovi tähendusega kõrvallausetes on omane 17. sajandile, edaspidi on samas kontekstis eelostatud konditsionaali.

3.2. Jussiiv mitteevidentsiaalsetes taotluslikes lausetes

Kõnesituatsioonivälisele isikule suunatud käsk esineb pealauses vaid ühel korral, kõigis katechismustes on see edasi antud jussiivi abil, nt

*sinnu põha Engel **olckut** miñu kahn* (Rossihnius 1632: 30);

*sünno põhat Englit **olckut** münno jures* (Stahl 1632: 28);

*sinnno pühhat Englit **olko** minno jures* (Katechismus 1700: 26);

*sinnno pühha Jngel **olgo** minno jures* (Katechismus 1823: 17);

***Olgu** Sinu püha ingel mulle saatjaks* (Paul 1996: 33).

Kõrvallauses, kus nüüdiskeeles tarvitatakse 3. isikule suunatud palve (s.o nõrga taotluse) edasiandmiseks konditsionaali, on kõneviisikasutus olnud sajandite jooksul kõikuv – tarvitatud on jussiivi, *tahtma*-tarindi konditsionaali (H. Stahli kasutuses on *tahtma*-konstruktsioonil tõenäoliselt futuurumi tähendus, 19. sajandil võiks eeldada, et verbil on samasugune

⁶ Seda tüüpi lausete pidamine soovi väljendavaks on mõneti tinglik, sest pealause verbi *paluma* leksikaalne tähendus sisaldab endas taotluslikkuse komponenti; soovlausete-na analüüsimise kasuks räägib see, et kõrvallause leksikaalne sisu vastab pealausele, mida tuleks analüüsida pigem soovi, mitte palve kuulajale suunatud taotlusena, ning kõrvallause subjektiga ei viidata tahtelisele isikule (*Sinu riik tulgu > Me palume, et see ka meie juurde tuleks*).

leksikaalne sisu kui praegusaja keeles), indikatiivi; tänapäevase konditsio-
naalikasutuseni on jõutud alles 20. sajandil, nt

*Meije palleme sesinatze palwe sissen / kui üttel hawal / et meit se Issa
Taiwa sissen kihkesuggutzest kurjast Ihust ninck sest Hengest / hähst
ninck auwust **errapästkut** / ninck wihselt / kui meije tunnikene tulleb /
ütte önsa tucka **andkut** / ninck armu kahn sesinatze ilma pählt hennesse
mañu **wötkut** se taiwa sisse (Rossihnius 1632: 16–17);*

*Meije pallume sesinnase palwe sees öhel Hopil / eth se Taiwane Jssa
meid keickest kurjast / ihust ninck Hingest / wiljast ninck auwust **Tahax**
errapehstma / ninck wimax / kus meije Wihmne tund on tulnut / öhe
önsa otza meile andma / ninck armo kahs sestsinnasest Hedda orrust
omma Taiwa ricko tubba sisse wotma (Stahl 1632: 21);*

*Meie pallume sesinnase Palwe sees kui ühhel Hobil / et se taiwane
Jssa meid keikesuggusest / Jhho nink Hinge / Hä nink Auo Kahjust
errapähstap / nink wimati / ko meie Surma Tunnikenne tullep / önsa
Otza meile **annap** / nink Armo ka sestsinnasest Hädda Orkust ennese
jure Taiwa **wottap** (Katechismus 1700: 17);*

*Meie pallume sesinnatse palwe sees kui ühhel hobil, et se taewane
Jssa meid **tahhaks peästa** keigesuggusest ihho- ja hinge-,
warrantusse- ja aukahjust, ja wimaks, kui meie surma tunnike tulleb,
önsa otsa meile **anda**, ja armoga sestsinnatsest hädda orrust ennese
jure taewa **wötta** (Katekismus 1823: 13);*

*Me palume selles palves kui kokkuvöttes, et taevane Isa meid **pääs-
taks** igasugusest ihu-, hinge-, varanduse- ja aukahjust, ja viimaks,
kui meie surmatunnikene tuleb, öndsä otsa meile **annaks** ja meid ar-
muga sestsinnatsest hädaorust enese juurde taevasse **võtaks** (Köpp
1949: 15–16);*

*Me palume selles palves justnagu ühtekokku, et Isa taevas **päästaks**
meid igasugusest ihu- ja hinge-, varanduse- ja aukahjust, ja viimaks,
kui meie surmatund tuleb, **annaks** meile öndsä otsa ja **võtaks** meid
armuga sellest hädaorust enese juurde taeva (Paul 1996: 17).*

Juhtumitel, kus käsk on suunatud osale kuulajate rühmast, on taotluse eda-
siandmiseks kasutatud jussiivi, muude väljendusvahendite kasutuselevõ-
tuga muutub ka lause funktsioon. Näiteks *pidama*-tarind jussiivi asemel
annab tulemuseks deontilismodaalse väite, jussiivi asendamine imperatii-
viga tingib aga ühtlasi subjekti muutumise ütteks ning kuulajana käsitatak-

segi üksnes isikuid, kellele üte viitab (vastavas jussiivikonstruktsioonis moodustavad subjekti referentisikud vaid osa kuulajate hulgast), vrd

*Need Naiset **olckut** sönna wötjat ommille Mehille / kui selle Issandelle* (Rossihnius 1632: 40);

*Nedt Naiset **peawat** om~a Meehede sanna kuhlma / kudt se Jssanda* (Stahl 1632: 33);

*Naesed, **kuulge** omma meeste sanna, kui Jssanda sanna* (Katekismus 1823: 82).

3.3. Jussiiv otstarbelausetes

Otstarbelausetes, mis tänapäeval vormistatakse konditsionaali abil, kasutati 17. sajandil samas funktsioonis sageli jussiivi. Katekismusetөлgetes toimunud kõneviisikasutuse muutused viitavad, et otstarbelausete vormistuse tänapäevasemaks muutumine kirjakeeles on toimunud järkjärgult. Nüüdiskirjakeelele omase konditsionaalivormiga väljendatud otstarbelauseni on jõutud paljudel juhtudel alles 20. sajandil. Tüüpilised muutuste ahelad on jussiiv > indikatiiv > konditsionaal, nt

*sinnu põha Engel olckut miñu kahn / et se kurri Wainlane üttekiteweggi ülle minno **lõitkut** / AMEN* (Rossihnius 1632: 30);

*sünno põhat Englit olckut münno jures / eth ep se kurri Wainlaine meelewalda ülle münd **sakut** / Amen* (Stahl 1632: 28);

*sinnu pühhat Englit olko minno jures / et se kurri Wainlane üchtekit Melewalla minno päle **ei sa** Amen* (Katechismus 1700: 26);

*sinnu pühha Jngel olgo minno jures, et se kurri waenlane ühtegi melewalda minno peäle **ei sa**, Amen* (Katekismus 1823: 17);

*Olgu Sinu püha ingel mulle saatjaks, et kurjal vaenlasel **poleks** meelevalda minu üle* (Paul 1996: 33);

või jussiiv > indikatiiv > võiks + da-infinitiiv > konditsionaal, nt

*sihs allandaket hendas nüid se weggiwä kägho alla Jummalast / et tema teid **üllondakut** ommal ajal* (Rossihnius 1632: 37);

*Seperrast allandake ennast nühd Jumala wäggewa Kä al / et temma teid **üllendap** ommal Ajal* (Katechismus 1700: 49);

*Siis allandage ennast nüüd Jumala wäggewa käe alla, et temma teid **woiks üllendada** öigel aial* (Katekismus 1823: 28);

*Siis alandage endid Jumala vägeva käe alla, et ta teid **ülendaks** omal ajal* (Kõpp 1949: 31).

Võib oletada, et vähem kanoonilistes tekstides, kus kõneviisikasutust ei ole mõjutanud samade lausete varasemad tõlked, hakkas konditsionaal otstarbelausetes domineerima varem, kuid see hüpotees vajaks tulevikus täpsemat kontrollimist.

3.4. Jussiiv mööndlausetes

Möönduse väljendamine jussiivi abil ei ole katekismustes muutunud, kõigi kolme näite puhul on tegemist *olgu*-vormi abil moodustatud *olenemata*-tüüpi mööndlausetega, nt

mea üt̄z eggalick hä teh̄b, se sahb temma sah̄ma / temma olckut Sullane ächk Wabbadick (Rossihnius 1632: 37);
mis hähd igga iix teep / sedda tassotaxe temmale Jssandalt / olko Sullane echk Wabbadik (Katechismus 1700: 48);
mis head kegi ial saab teinud sedda temma saab Jssanda käest, olgo sullane ehk wabbat innimenne (Katechismus 1823: 28);
teades, et Issand selle hea, mis keegi on teinud, tasub igaihele, olgu ta sulane või vaba (Köpp 1949: 32).

3.5. Jussiivi juhuslikud kasutused

Üldistuste tegemiseks on näiteid liiga vähe, katekismustes esindatud juhuslikud jussiivitarvitused näivad olevat konkreetse kontekstiga seotud kivinenud vormis üle võetud varasematest tõlgetest, jussiiv oli neis konstruktsioonides kasutusel 18. sajandi alguseni ning asendati seejärel tänapäevasemate väljendusvahenditega, nt

*Se tähendap / et se waña Adam, meije sissen lebbi peiwaliko Kaddomisse ninck parrandamisse peab errahuppotut sah̄ma / ninck kohlma kihke pattu ninck kurja him̄o kahn / ninck jelle peiwalikult welja tullem̄a ninck üllestoußma üt̄z waste Inimene / kumb Euckedusse ninck puhastusse sissen Iummala ehn iggawelt **ellakü*** (Rossihnius 1632: 19);
*Temma tehhendap / eth se Wanna Adam / (se on meddi pattune iho) meite sees lebbi saggeda kaddomisse ninck parrandusse peap errahuppotut sama / ninck surrema keicke pattude / ninck kurjade himmode kahs / ninck iggapeiw jelle üllestousma iix uhs Jnnimenne / kumb öigkusse ninck põhastusse sees Jummala ehs iggawest **ellakut*** (Stahl 1632: 24);
Temma tähhendap / et wanna Adam (se on / meie pattune Jhho) meie

*sees peap lebbi iggapäwase Kahhitzemisse nink Pattust Pöhrmissse sama errahuppotut / nink errasurema keike Patto nink kurja Himmode ka / nink iggapähw jelle ettetullema nink üllestausma uhs Jnnimenne / ke Öigusse nink Pühhastusse sees Jumjala ette iggaweste **peap** ellama (Katechismus 1700: 21);*

*See tähendab, et vana Aadam meie sees peab igapäevase patukahetsemise ja meelearandamise läbi uputatama ja surema kõigi pattude ja kurjade himudega, ja igapäev jälle esile tulema ja üles tõusma uus inimene, kes õiguses ja puhtuses Jumala ees **peab** igavesti **elama** (Köpp 1949: 17–18);*

*See tähendab, et vana Aadam meie sees peab igapäevase patukahetsemise ja meelearandamise läbi uputatama ja surema koos kõigi pattude ja kurjade himudega, ja igapäev peab jälle väljuma ja tõusma üles uus inimene, kes **elaks** õiguses ja puhtuses Jumala ees igavesti (Paul 1996: 21).*

4. Kokkuvõtteid ja järeldusi

Ehkki artiklis on analüüsitud eesti vana kirjakeele jussiivikasutust suhteliselt piiratud lähteandmestiku põhjal, võimaldab siinne ülevaatlik kirjeldus teha mõningaid esmaseid järeldusi nii vana kirjakeele jussiivi funktsioonide kui ka autorite idiolektilise eripära kohta ning annab ühtlasi lähtealuse tulevasteks samateemalisteks uurimusteks.

J. Rossihniuse ja H. Stahli kirikukäsiraamatute jussiivikasutuse võrdlus kinnitab arvamust, et H. Stahli ja J. Rossihniuse keelepruuk ei erine vaid sõnavara murdelise tausta poolest, vaid lahknevusi esineb rohkesti ka grammatikatasandil. Kuigi leidub üksikuid näiteid, kus mõlemad autorid on ühtviisi kasutanud jussiivi tänapäeva seisukohalt ootuspäratus kontekstis, mis viitab ilmselt sellele, et nii H. Stahl kui J. Rossihnius toetusid osaliselt samade tekstide varasematele eestindustele, on jussiivi kasutus kummalgi autoril suuremas plaanis üpris erinev. Osutub, et J. Rossihnius on jussiivivorme tarvitanud H. Stahlist oluliselt sagedamini, samuti on tema keelekasutuses enam varieeruvust – J. Rossihnius on jussiivivormi sageli kasutanud imperatiivi tavapärastes funktsioonides, samuti esineb paiguti imperatiivivorme jussii vile omastes positsioonides. Kas või kui võrd võis niisugustele kasutustele eeskuju olla rahvakeeles, millisel määral on aga tegemist J. Rossihniuse oma keeletajust lähtunud subjektiivsete üldistustega, on tagantjärele raske kindlaks teha, kuna murdekogud 17. sajandi keelenäidetega puuduvad.

17. sajandi tekstides esineb kohati jussiivi ületaotlust, eelkõige kõrvallausetes, mis nüüdiskeeles vormistataks konditsionaali abil. Võib oletada, et niisugused kasutused on olnud tingitud probleemidest saksa konjunktiivipreesensivormile sobivate eesti vastete leidmisel ning enamasti ei vasta need rahva keelepruugile.

Kirjakeele andmete põhjal võib väita, et enamik jussiivile tänapäeva keeles omistatavaid funktsioone on 17. sajandi esimeseks pooleks juba välja kujunenud, seega ei saa vana kirjakeele materjal ilmselt tuua senisest suuremat selgust jussiivi funktsioonide kujunemisloo kohta. Vaadeldud materjali hulgas ei leidunud näiteid vaid sellistest lausetest, kus jussiivi kasutus oleks olnud ühemõtteliselt tingitud teate allika vahendatusest. Üksikjuhtudel on jussiivi evidentsiaalsete käskude vahendamiseks küll kasutatud, kuid siis on ka taotlus alati suunatud kõnesituatsioonivälisele isikule, mis tingib iseenesest jussiivi kasutamise. Analüüsitud materjali maht on siiski liiga väike järeldamiseks, et jussiivi evidentsiaalne funktsioon ei olnud 17. sajandiks veel välja kujunenud, seda enam, et evidentsiaalseid taotluslikke situatsioone, milles taotlus on suunatud kõnesituatsioonis osalejale, esineb keelekasutuses väga harva.⁷

Vaadeldud tekstides leidub vaid üks näide, kus jussiivi kasutati koos 2. isikuga. Seejuures ei ole kasutus seostatav tänapäeva kirjakeele jussiivi funktsioonidega, vaid konstruktsioon esineb otstarbelauses. Kuivõrd jussiivi ainsuse täisparadigma on esitatud juba 17. sajandi lõpul Johann Hornungi grammatikas (1693: 76), võib väita, et 1. ja 2. pöördes kasutuste puudumine peegeldab lihtsalt niisuguste konstruktsioonide harva esinemist tegelikus kasutuses.

17.–20. sajandi katekismusetõlgete võrdlemine kinnitab üldjoontes H. Stahli ja J. Rossihniuse keelekasutuse põhjal oletatud: kuna jussiivi oli juba 17. sajandil võimalik tarvitada samades tähendustes kui tänapäeval, siis ei peegelda kirjakeele andmed olulisi funktsionaalseid muutusi jussiivi kasutamisel eesti keeles tervikuna. Küll aga võib täheldada jussiivi kasutusala muutumist kirjakeele raames – järk-järgult on loobutud varasematest saksamõjulistest kasutustest ning asendatud jussiiv neis konst-

⁷ Artiklis käsitletud materjali hulgast olen varem uurinud eri kõneviiside funktsioone J. Rossihniuse katekismuses (Penjam 2003). Osutus, et katekismuse 1152-st finitset verbivormist viitasid üksnes viis (0,4%) situatsioonidele, kus kõneleja andis edasi kelleltki teiselt pärinevat käsku kuulajale või iseendale, kusjuures kõigil juhtudel oli tegemist kõrvallausetega, mida tänapäeva keeles ei vormistaks jussiiv, vaid konditsionaal.

ruktsioonides eesti keele pärasemate vormide ja tarinditega. Võimalik on jälgida varasemate tõlgete mõju uute väljendusvahendite kasutuselevõtul, edasisel analüüsil tuleks senisest põhjalikumalt uurida ka tõlgete aluseks olnud originaaltekste ja lähtekeelte mõju kõneviisivalikule.

Ehkki vana kirjakeele tekstide keeleline analüüs ei anna jussiivi funktsioonide teisenemise kohta nähtavasti teistsugust infot kui tänapäevase keelematerjali uurimine, oleks siiski huvitav edaspidi jussiivi tarvitust vanas kirjakeeles lähemalt analüüsida ning kirjeldada selle funktsioonide teisenemist kirjakeele arendamise ja arenemise laiemal taustal. Sisukaid tulemusi võiks seejuures pakkuda just väljendusvahendi funktsioonist lähtuv analüüs, mis võimaldaks näidata, kui suur on olnud jussiivi tegelik roll ühe või teise tähenduse edasiandmisel teatud perioodi kirjakeeles võrreldes teiste samafunktsiooniliste keelenditega. Ulatuslikumal materjalil baseeruva funktsioonilähtese uurimuse koostamine osutub kahtlemata mahukaks ja komplitseeritud ülesandeks, mis ei mahu käesoleva artikli raamesse. Küll aga pakub artikkel niisuguseks uurimuseks sobiva lähtealuse, luues esmase ettekujutuse sellest, milliste funktsioonide väljendamist oleks tarvis jussiiviga seoses analüüsida ning milliseid kirjakeele arengule spetsiifilisi aspekte oleks seejuures tarvis arvesse võtta.

Materjali allikad

- Katechismus 1700** = D. Mart. Lutherusse Katechismus/ Eesti Ma Rahwa Kele kirjutut. – Tallinnas /Trükkis omma Warra nink Kullo ka Kristow Prendeken/ 1700. aastal.
- Katekismus 1823** = Önsa Lutterusse Katekismusse Öppetus, Mis sees on: 1) Wiis Peatikki. 2) Hommiko- Öhto- nink Sömaaia Palwed. 3) Öppetus Melewallast pattud andeks anda. 4) Patto tunnistus Sannad. 5) Koddö Öppetus. 6) Küssimiste ning Kostmiste Sannad. [Tallinn: P. C. G. Dullo].
- Köpp, Johan 1949.** Meie ristiusu õpetus. Dr. Martin Lutheri väike katekismus seletustega. EELK Komitee. Stockholm.
- Paul, Toomas (toim) 1996.** Martin Luther. Lisadega väike katekismus. EELK Tallinna Jaani kogudus. Tallinn.
- Rosihnius, Joachim 1898 [1632].** Südeestnische Uebersetzung des Lutherischen Katechismus, der Sonntags-Evangelien und -Episteln und der Leidensgeschichte Jesu nebst einem Anhang in das Südeestnische übersetzter Kirchenlieder und Stücke der Agende mit einer Einleitung von Wilhelm Reiman, Pastor zu Klein St.-Johannis, mit Unterstützung des Herrn Grafen Berg auf Schlosz Sagnitz. herausgegeben von der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. (= Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft. Neunzehnter Band.) Jurjew (Dorpat): H. Laakmann's Buch- und Steindruckerei. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli vana kirjakeele korpus, <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/korpused.htm> (28.03.2005).
- Stahl, Heinrich 1632.** Hand vnd Hauszbuches Für die Pfarherren/ vnd Hauszväter Esthnischen Fürstenthumbs Erster Theil Darinnen der kleine Catechismus D. Martini Lutheri/ zusamt einer kleinen Zugabe Jn Teutscher und Esthnischer sprache angefertigt/ und auff eigenen kosten zum Druck vbergeben Von M. HENRICO Stahlen, Probste in Jerven/ vnd Pastoren derer Christlichen Gemeinen zu S. Petri vnd S. Matthaei. – Gedruckt zu Riga, durch Gerhard. Schröder/ 1632. TÜ eesti keele õppetooli vana kirjakeele korpuse tõõversioon.
- Stahl, Heinrich 1638.** Hand- vnd Hauszbuches Für die Pfarherren vnd Hauszväter Esthnischen Fürstenthumbs/ Dritter Theil/ Darinnen die gewöhnliche Evangelia vnd Episteln durchs gantze Jahr/ zusamt der Historia des bitteren Leidens vnd Sterbens vnsers HERRN Jesu Christi/ Jn Teutscher vnd Esthnischer Sprache angefertigt/ vnd auff eigenen Kosten zum Druck vbergeben/ Von M. HENRICO Stahlen/ Pastoren an S. Catharinen Kirchen, Probste in Jerwen vnd Wirrland/ vnd des Königl. Esthnischen Consistorij Assessoren. – Revall/ Jn Chr. Reusners Sel. Nachgelassener Widwen Drückerey, Jm Jahr M.DC.XXXIIX. TÜ eesti keele õppetooli vana kirjakeele korpuse tõõversioon.

Kirjandus

- Aikhenvald, Alexandra Y. 2000.** Evidentials. La Trobe University. Melbourne.
- Aikhenvald, Alexandra Y. 2003.** Evidentiality in typological perspective. – Studies in Evidentiality. Ed. by Alexandra Y. Aikhenvald, R. M. W. Dixon. (= Typological Studies in Language 54.) Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 1–31.
- Bybee, Joan L. 1985.** Morphology. A Study of the Relation between Meaning and Form. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Bybee, Joan, Revere Perkins, William Pagliuca 1994.** The Evolution of Grammar. Tense, Aspect, and Modality in the Languages of the World. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995.** Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Trükki toimetanud Mati Erelt (peatoimetajana), Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn.
- Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993.** Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud Mati Erelt (peatoimetajana), Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.
- Erelt, Mati 2002.** Does Estonian have the jussive? – *Linguistica Uralica* XXXVIII, 2, 110–117.
- Erelt, Mati, Helle Metslang 2004.** Grammar and pragmatics: Changes in the paradigm of the Estonian imperative. – *Linguistica Uralica* XL, 3, 161–178.
- Habicht, Külli 2003.** Kahe 1632. aasta katekismuse keelelistest kokkupuutepunktidest. – Vana kirjakeel ühendab. Artiklikogumik. Toimetanud Valve Liivi Kingisepp (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 24.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 9–27.
- Hint, Mati 1969.** Eesti grammatikakirjanduse põhimõttelised ja konkreetseid probleemid. – *Keel ja Kirjandus* 5, 327–341.
- Hornung, Johann 1977 [1693].** Grammatica Esthonica, brevis, Perspicua tamen methodo ad Dialectum Revaliensem. (= Die estnischen Grammatiken des 17. Jahrhunderts III.) Eingeleitet und herausgegeben von Harald Haarmann. Hamburg: Helmut Buske.
- ISK = Iso suomen kielioppi 2004.** (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 950.) Toimittanut Auli Hakulinen (päätoimittaja), Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

- Kask, Arnold 1970.** Eesti kirjakeele ajaloost. I. Tartu Riiklik Ülikool. Tartu.
- Kehayov, Petar 2002.** Typology of grammaticalized evidentiality in Bulgarian and Estonian. – *Linguistica Uralica* XXXVIII, 2, 126–144.
- Kehayov, Petar 2003.** Grammatiline evidentsiaal Balkani ja Balti areaali keeltes. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Klaas, Birute 2002.** Reported commands in Lithuanian compared to Estonian. – *Linguistica Uralica* XXXVIII, 2, 118–125.
- Laanest, Arvo 1975.** Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. Tallinn.
- Leskinen, Heikki 1970.** Imperatiivin muodostus itämerensuomalaisissa kielissä I. (= Suomi 115: 2.) Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.
- Masing, Uku 1964.** Hans Susi 1551. a. tõlkest. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* X, 1964. Tallinn, 121–136.
- Metslang, Helle, Karl Pajusalu 2002.** Evidentsiaalsusest eesti keeles ja Tartu murde *na*-tunnuselisest kõneviisist. – Väikeisi kiili kokkoptumisõq. Väikeste keelte kontaktid. Toimetanud Karl Pajusalu, Jan Rahman. (= Võro Instituudi toimõndusõq 14.) Võro Instituut. Võro, 161–177.
- Penjam, Pille 2003.** Kõneviisikategooria Joachim Rossihniuse katekismuses. – Vana kirjakeel ühendab. Artiklikogumik. Toimetanud Valve-Liivi Kingisepp (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 24.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 218–241.
- Rätsep, Huno 1971.** Kas kaudne kõneviis on kõneviis? Verbivormide situatsioonianalüüsi. – *Keel ja struktuur* 5. Tõid struktuuralse ja matemaatilise lingvistika alalt. Tartu, 43–69.
- Vitso, Tiit-Rein 1976.** Eesti muutkondade süsteemist. – *Keel ja Kirjandus* 3, 148–162.

Use of jussive in the Old Estonian written language

Pille Penjam

The verb form ending in *gu-/ku-* called the jussive in the academic grammar of the Estonian language has many paradigmatically different uses and functions: optative, 3rd person imperative, evidential imperative, and concessive. The article provides an overview of the use of the jussive in the Old Estonian written language and makes an attempt to find out whether the data of the old written language could provide more evidence about the development of functions of the jussive in the Estonian language.

The first longer texts in Estonian dating from the 17th century prove that the jussive in the Estonian written language of those days was used in all of its present-day functions. There are no examples where the jussive could have implied evidentiality, but it can probably be explained by the fact that reported directive sentences are generally rare in any language. Accordingly, the data of the written language cannot reflect essential functional changes in the use of the jussive in the Estonian language as a whole. However, some changes in the use of the jussive can be observed in the written language. Earlier texts may reveal overuse of the jussive caused by the influence of the German *Konjunktiv* in particular, which has gradually been rejected over the centuries. It is possible to observe the influence of earlier translations of clerical texts on the implementation of new means of expression and to evaluate the originality of the language used by different authors.